

Kung Karls kyrka

Byte av bänkvärmare

Antikvarisk Rapport

Kungsör 5:156
Kung Karls socken
Kungsörs kommun
Södermanland

Tobias Mårud

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Planritning från 1954 över elinstallation, värme. Källa: ATA (bearbetad).

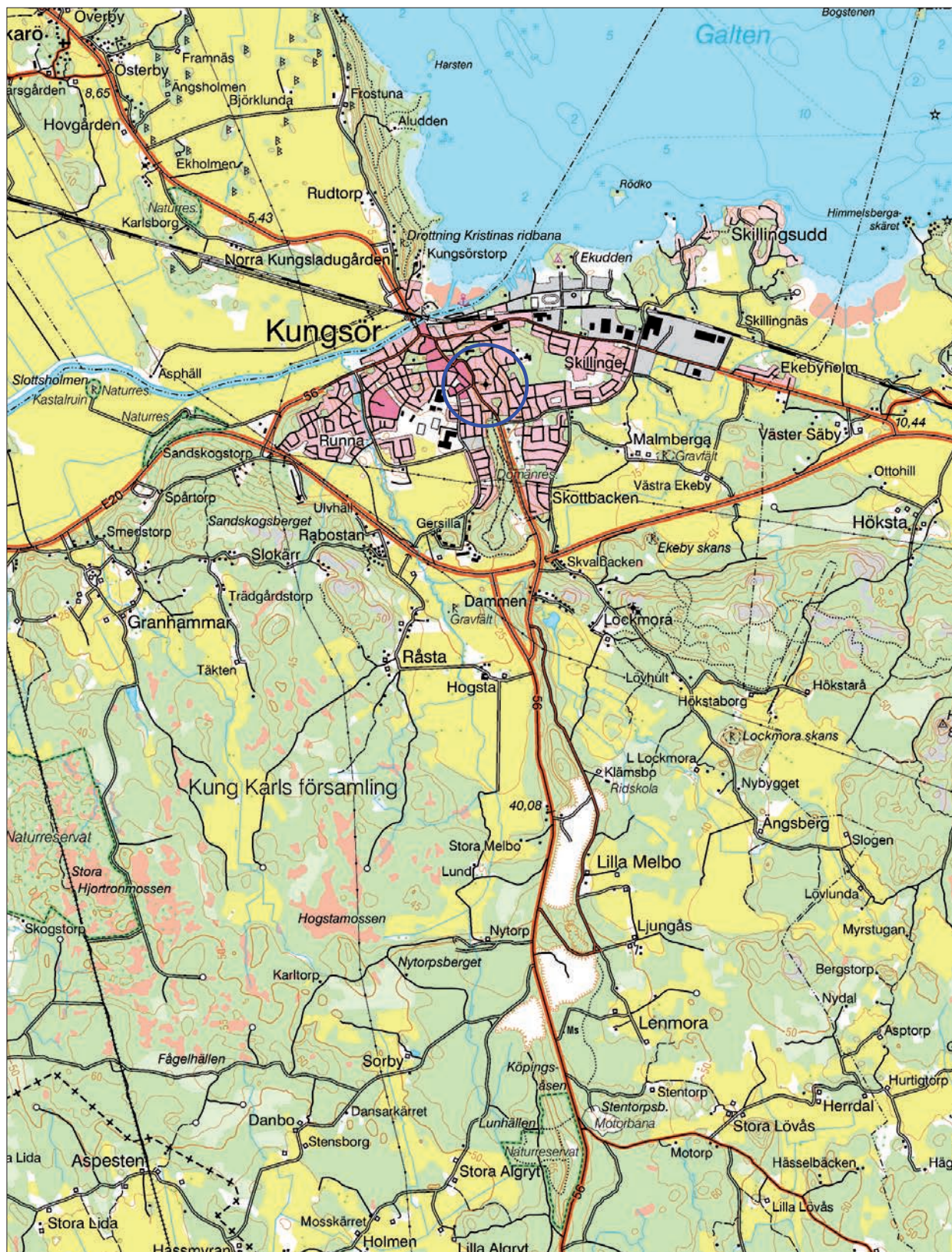
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-421-4

Tryck: Stiftelsen Kulturmiljövård 2015.

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund	5
Byggnadshistoria, i urval.....	5
Genomförande	8
Resultat	10
Referenser	11
Kart- och arkivmaterial	11
Otryckta källor	11
Litteratur.....	11
Tekniska och administrativa uppgifter	12

Figur 1. Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Digitala Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2014 har bänkvärmarna i Kung Karls kyrka ersatts med nya. Tillstånd till arbetet gavs av Länsstyrelsen 2014-01-16, med dnr 433-6131-13. Stiftelsen Kulturmiljövård har medverkat som antikvarier på uppdrag av Kungsörs församling.

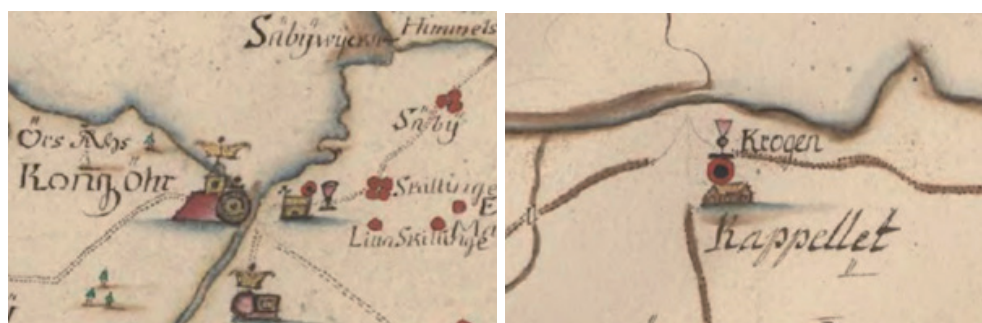
Bakgrund

De bänkvärmare, eller rättare ordinära radiatorer, som installerades år 1997 har visat sig bli för varma, vilket innebär att bänkarna hettas upp och blir sotiga. Risk för brand föreligger. Radiatorerna, av märket Tego Roundline, är inte framtagna för användning som bänkvärmare och Länsstyrelsen finner att byte är väl motiverat med syfte att öka brandsäkerheten och få ett bättre klimat i kyrkorummet.

Byggnadshistoria, i urval

Kung Karls kyrka uppfördes under åren 1690 till 1700 på uppdrag av konung Karl XI som gårdskyrka till Kungsörs kungsgård. Kungsgården tillkom genom att Gustav Vasa år 1538 bytte Grönö gård och fem hemman mot Ulvesund, vid Arbogaåns utlopp i Mälaren, tillsammans med ett större antal kringliggande gårdar. Ett område senare benämnt Kungsörs kronogård, till arean motsvarande Kungsörs kommun.

År 1556 påbörjades omfattande byggnadsarbeten vid Ulvesund på Kungsudden, huvudsakligen under ledning av hertig Erik. Kungsgården blev snart betydande med ett flertal byggnader samlade kring en rektangulär gård. Därtill kom stallbyggnader och kungsladugård. Kronogården låg med ena hälften i Kungs Barkarö och med den andra i Torpa socken. Både Kungs Barkarö och Torpa kyrkor var således kungsgårdens församlingskyrkor. De låg emellertid båda långt från kungsgården. De flesta av gårdsfolket bodde på höjden söder om Mälarstranden – Kungsörs backe i Torpa – och här lät Johan III år 1574 uppföra ett kapell i trä för deras räkning. På platsen ligger idag Gamla kyrkogården. I anslutning till själva kungshuset fanns också en kungsgårdskyrka, vilken revs 1719.

Figur 2 & 3. Detaljer från avbildning av Åkerbohärads (till vänster) och Torpa socken (till höger) år 1688. Kartan till vänster visar kungsgården på vänster sida (norra sidan) av Arbogaån och kapellet på andra sidan. Observera benämningen Örs Abs på Jägaråsen. På kartan till höger är kapellet både avbildat och utskrivet. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv akt: T8:3 10

Kung Karl XI besökte frekvent Kungsör från år 1672. Vid det här laget ansågs de båda gårdskapellen vara gamla och bristfälliga. I ett memorial den 19/11- 1688 aviserade Karl XI att en ny kyrkobyggnad i sten skulle uppföras. Arkitekt Nicodemus Tessin den yngre fick år 1689 uppdraget att utföra ritningarna och grunden till den nya kyrkan lades sommaren 1690.

Figur 4. På karta från 1696 är både gamla och nya kyrkan markerade (beskuren). Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv akt: T27-26:1

Figur 5. På karta från 1757 är kapellet borta (det revs 1736), området benämns kyrkogård. Den "nya" kyrkan benämns ännu Carls kyrka och nu är den åttkantiga avgränsningen kring kyrkan utritad. Källa: Lantmäteristyrelsens arkiv akt: T27-26:3.

Tessin hade från början ritat kyrkan med ett lågt välvt trätak och ett litet klocktorn, men Karl XI meddelade under byggtiden att han ville ha kyrkan täckt med valv av sten. De redan uppförda murarna var för svaga varför de förstärktes varefter byggnaden försågs med murade valv över korsarmarna och en endast till en tredjedel av sten murad halvsfärisk mittkupol. På detta uppdragna valv ställdes en stomme av timmer, som bär upp två av ett mellanrum skilda takkonstruktioner, den undre klädd med gips. I förhållande till Tessins ritningar fick byggnaden därtill ett enklare yttre, beroende på materialbrist och Karl XI: s sparsamhet.

Arbetena fortsatte i ojämn takt fram till kyrkoinvigningen i september 1700. Anledningen var troligen både brist på pengar och material men även brist på arbetskraft. Tessin hade av Karl XII fått i uppdrag att bygga om slottet Tre kronor i Stockholm och en del av arbetarna, däribland landets ledande byggmästare och hantverkare, användes på båda platserna och fick sålunda pendla mellan Stockholm och Kungsör.

Från omdaningen av Stockholms slott fraktades också material till kyrkan, bl.a. kalk och gips. Sockelstenar levererades från Roslagen och murtegel kom till stor del från Kungsgårdens tegelbruk. Fönstren tillverkades av smidesjärn och försågs med importerat glas. Fasadputsen avfärgades i en kraftig röd ton, samt en blekare röd på hörnens lisener. Omfattningar och lister i sandsten oljemålades i naturstenens grå ton, tandfrisen över fasaderna är i gråputsat tegel. Takets kupol täcktes med smidda svartmålade järnplåtar och lanterninen kläddes med koppar.

Kyrkorummets gångar och kor belades med brun öländsk kalksten, ursprungligen tänkt för Stockholms slott. Slutna bänkkvarter på brädgolv upptog såväl kyrkorummets centrala del som norra och södra korsarmarna. Interiören med släta vita valv och väggar är ovanligt stram för barocken, enda utsmyckningen utgörs av en krans av rosor som löper kring lanterninens ljusöppning vilka, tillsammans med läktarens stilfulla konsoler, utförts av den italienske stuckaturmästaren Carlo Carove. Altaret var avdelat med en rak, spegelindlad barriär. Altaruppsatsen hade tillverkats av Burchard Precht, liksom predikstolen som först stått i Karl XI: s slottskyrka. Den ursprungliga sakristian fanns bakom altaret, avskärmad med en plankvägg. Intill kyrkans huvudingång i väster ledde en välvd nedgång till en gravkammare för församlingsbor.

Figur 6. Kyrkan avbildad av Olof Grau 1694. Källa: ATA.

Figur 7. Bild från 1938 som visar kyrkan krönt med krona efter 200-årsminnet av Karl XI: s död 1897. Källa: ATA, fotograf Ivar Andersson.

Sedan kyrkans förfärdigande år 1700 har ett antal renoveringar genomförts men byggnaden har ännu till stor del sitt originalutseende intakt.

Den första mer påtagliga förändringen ägde rum år 1880, då ett vapenhus blev avdelat i den västra korsarmen. Samtidigt fick fasaderna en ljusare gul avfärgning. Cirka tio år senare utrustades kyrkorummet med två så kallade Wemanugnar i södra respektive norra korsarmen. Dessa fungerade dock dåligt och 1911 ersattes de med två Bolinderkaminer. Till 200-årsminnet av Karl XI: s död placerades år 1897 en förgylld krona i koppar överst på kyrkans lanternin.

Vid nästa modernisering 1920-21, efter arkitekt Gustav Holmdahls anvisningar, infördes elektrisk belysning. Korgolvet höjdes två steg, brädfodrade spiraltrappor byggdes i norra och södra korsarmarna. Bänkinredningen ombyggdes med bibehållande av 1600-talets gavlar.

Åren 1957-58 skedde den omgestaltning, med riktlinjer formulerade av arkitekterna Carl Hampus Bergman och Sven Axel Söderberg, som väsentligen konstituerar dagens utseende. Invändigt putsades väggarna med KC-bruk. Både de nyputsade ytorna och takets kupol gipsspacklades och målades med emulsionsfärg. I norra och södra korsarmarna togs bänkkvarteren med sina brädgolv bort, liksom kaminerna och 1920-talets snickrade läktartrappor. Sedan nya kalkstensplattor lagts på golvet inreddes

Figur 8. Interiör från 1942 visar den 1920 ombyggda bänkinredningen med bibehållna 1600-tals gavlar.
Källa: ATA, fotograf Ivar Andersson.

norra korsarmen till musikrum och södra korsarmen till dopplats. Dessutom tillkom läktartrappor av mattlackerat stål. Sakristian bakom altaret togs bort och ersattes med ett nyutgrävt utrymme under koret. Hela kyrkans elsystem förnyades. Elektrisk uppvärmning infördes, radiatorer placerades under bänkarna och längs väggarna. Gravkammaren under kyrkan fylldes med sand. Den välvda nedgången revs och en platta sattes upp till minne av dem som begravts under kyrkan. Även gravplatserna under norra och södra korsarmarna sandfylldes, men gravhällarna fick ligga kvar. En uppföljande insats följde 1963 med insättandet av 18-stämmig, modernt utformad orgel.

År 1972 reparerades och ommålades bänkinredningen.

Nya bänkvärmare och väggradiatorer installerades 1997. En inre renovering 1999 innebar att kyrkorummet återfick ett mer ursprungligt utseende.

Genomförande

De innan åtgärden befintliga radiatorerna, av märket Tego Roundline, är inte lämpliga som bänkvärmare. Radiatorerna blir för varma vilket utgör en brandrisk och resulterar i svärtning av bänkarnas undersidor.

Samtliga 40 element (radiatorer) på nedervåningen byttes och i huvudsak all kabel ersattes med ny, endast någon enstaka dragningskabel kunde behållas. Vid dragningsarbetet nyttjades befintliga håltagningar. Istället installerades 50 stycken nya bänkvärmare i form av konvektorer av märket Frico. De är bättre anpassade för behovet, de är nedåtriktade och sprider värme genom både konvektion och värmestrålning. Två modeller nyttjades, SH25031 (46 stycken) och SH37531 (4 stycken), båda modellerna för 400 volt, kapslingsklass IP 20 och CE-märkta. Skillnaden är effekt, ström och storlek, SH25031 har en effekt på 250 W, ström 0.6 ampere och storleken är 1000x110x200 mm (LxHxB) samt vikten 1.9 kilo. SH37531 har en effekt på 375 W, ström 0.9 ampere och storleken är 1500x110x200 mm (LxHxB) samt vikten 2.9 kilo.

Figur 9. De tidigare radiatorerna var placerade med mellanrum mellan varje enhet. Foto: Tobias Mårud.

Figur 10. Både här och i figur 9 framgår svärtningen ovanför radiatorerna. Foto: Tobias Mårud.

Figur 11. Vid den tidigare kabeldragningen återanvändes äldre ledningar och dosor... Foto: Tobias Mårud.

Figur 12. ... dessa visade sig dock vara ojordade och ersattes. Foto: Tobias Mårud.

Figur 13. De nya konvektorerna på plats. Foto: Tobias Mårud.

Resultat

Åtgärderna är väl utförda och har utförts med så liten påverkan på kyrkbänkarna som möjligt. Åtgärderna följer Länsstyrelsens beslut, möjligen kan de nya elledningarna tolkas som ett avsteg då det står i beslutet "Vid byte av bänkvärmare kan befintliga ledningar användas" ledningarna var dock i huvudsak i för dåligt skick för att kunna återanvändas.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Digitala Gröna kartan.

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA).

Geometrisk avmätning Torpa socken 1688. Akt: T8:3 10.

Geometrisk avmätning Kungsörs södra ladugård 1696. Akt: T27-26:1.

Geometrisk avmätning av Kungsörs södra ladugård 1757. Akt: T27-26:3.

Otryckta källor

Hammar skiöld, Rolf. 2005. Karakterisering av Kung Karls kyrka. Västerås stift.

Litteratur

Norrhammar, David. Kung Karls kyrka. Sörmländska kyrkor, 111 (5:e upplagan, bearbetad och kompletterad av Bengt Ingmar Kilström). Utgiven av Södermanlands museum, 1998. Nyköping.

Grau, Olof. Beskrifning öfwer Wästmanland med sina städer, härader och socknar. Ny upplaga, Vestmanlands läns tidning, 1904. Västerås.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	14124
Länsstyrelsen dnr:	433-6131-13
Fastighetsbeteckning:	Kungsör 5:156
Landskap:	Södermanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Kung Karl
Beställare:	Kungsörs församling
Entreprenör:	Mälardalens El AB
Antikvarisk medverkan:	Tobias Mårud Stiftelsen Kulturmiljövård Stora gatan 41 722 12 Västerås

